ԿԻՐԱԿԻ
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
5
DIMANCHE
5 DECEMBRE
1976

ՅԱՌԱՋ
ՄԻՏՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՕՐԱԹԵՐԹ
ՀԻՄՆԱԴԻՐ ՇԱՒԱՐՇ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

LE NUMERO 1,20 F

HARATCH

LE SEUL QUOTIDIEN ARMENIEN EN EUROPE OCCIDENTALE
Directrice : ARPIK MISSAKIAN
83, RUE D'HAUTEVILLE, 75010 PARIS

— Tél. : 770-86-60 — Fondé en 1925
C. C. P. Paris 15069-82 571027317 A R. C. PARIS

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ֆրանսա	Տար. 170 Ֆ.	Վեցամսեայ	90 Ֆ.
Արտասահման	Տար. 200 Ֆ.	Հատը	1 Ֆ. 20

52րդ ՏԱՐԻ — Թիւ 13.739 Fondateur : SCHAVARCH MISSAKIAN 52e ANNÉE — N° 13.739

ԲԱՌԵՐ... ՅՈԳՆԱԾ ԲԱՌԵՐ

Գրեց՝ Հ. ՌԱՓԱՅԷԼ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

Ուզած եմ միշտ գրել ինչպէս փափաքած եմ միշտ կարդալ, որովհետեւ ցրուած ուժերուս, յարատեւ ճիգերուս, ներքին փոթորկումներուս, զսպուած կամ երբեմն ազատ արձակուած կիրքերուս, տարածական ընդարձակութիւնը, գոյութեան մէջ, կեանքի պարտադիր ապրումներուս դիմաց, բառը ինքնակեդրոնացումի, գոյութենական միութեան էական պահն է։ Անով է որ կեանքս կը փոխակերպուի ըլլալու համար արուեստ, բանաստեղծութիւն եւ հետեւաբար գոյութենական վայելք, բացարձակի մերձակայութեան զգալի փորձառութեամբ և մշտական մղումով դէպի նոյն այդ բացարձակի ամբողջութիւնը։ Ծիրդ ասոր համար բառը յաճախակի տառապանք մը եղած է. բացարձակը մնացած է միշտ դիմացս, իբրեւ արեւասնունդ հորիզոնի մը ամոքիչ ովկեանը, որուն մէջ կը գտնեմ եւ կը հանդիպիմ լոկ բանաստեղծին որ կը ջանայ թափանցել, հող չէ թէ առանց երբեք սպառելու գեղեցկութեան ամբողջութիւնը, որ կը շարունակէ մնալ ֆիզիքական երեւոյթներէն անդին, խորհուրդի առինքնող անորոշութեամբ

Ամէն ալիք՝ վերանորոգ
Սիրոյ ոստում ու բեկբեկում
Ամէն ալիք՝ դարձեալ մեկնում
— Ողջոյն մաքուր հեռուներուն

ԶՈՒԼԱԼ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

Կարեւորը ճշմարտութեան հետ ըլլալու զգացողականութիւնն է. իմ անմիջական շրջապատս կազմող յարաբերականութենէն կարենալ խուսափիլն է, իրաւ ըլլալուն ի նպաստ որ կեանքս է իր հարազատ առկայութեանը մէջ, եւ եթէ ներաշխարհ գոյութիւնը կը դժուարացնէ յայտնաբերումը իսկական «ըլլալ»ուն, բառը իր բնոյթով յայտնաբերող է, եւ իբրեւ լեզու բացատրող է եւ հասկացողութիւն միաժամանակ։

Բառերը, սակայն, այսօր կը գործածուին չարաչարօրէն եւ բառերու հանդէպ գրողներու դիրքը անկեղծ չէ։ Շատախօսութիւնը օրուան առաքինութիւնն է. արմատախիլ գոյութեան մը ձայնը, անդէմ եւ անանձնական։ Բառերը դադրած են ըլլալու մտերիմ խորհրդատուները կեանքը մաշեցնող ժամանակին, նետելու համար մարդը առօրեայ միջակութեան մը մէջ, փոխանակ ըլլալու միջոց եզական մեր ինքնութեան բացայայտումին։ Բառը վերածուած լեզուի՝ հաղորդականութիւն է՝ միայն այն ատեն երբ գոյութիւնը եւ մեր պարագային գրողը ինքզինքը կը բացայայտէ. եւ հաղորդականութեան, ինքզինք բացայայտելու այս պահանջէն, ուրիշ աւելի խոր ու էական պահանջի մը հրամայականներն են — կը գրեմ ուրիշներ ինծի մասնակից ընելու պահանջէն մղուած։ Ծիրդ ասոր համար բառը կը պահանջէ զինքը կարդացող մը, որովհետեւ սկզբունքով իմացականութեան արդիւնքը պէտք է ըլլայ, ինչպէս սկզբունքով բոլոր մտաւորականները դրագէտներ են կարողութեամբ։

Հոս է սակայն հարցին ախտաւոր հանգոյցը. արդեօք ներկայ բոլոր գրագէտները մտաւորականներ են իսկականօրէն թէ կը խորհին յաւակնոտ այդպէս ըլլալ։

Բառերը իրենք առաջին քննադատ – վկաներն են այն գրողներուն որոնք ծուլօրէն կը մօտենան գրականութեան, քմահաճոյքի կամ արձակուրդի գրականութիւն մը մշակելով ուր խենթութիւնն ու ապուշութիւնը անարդել կը գործեն, յոգնած մարմնի մը ներողամտութիւնը չարաչարօրէն գործածելով։ Բառեր բառերու կողքին կը քաշքռտուին անխնայ, կը քամուին էջերու վրայ անխօս ու անարժէք, կ'առեւանգուին իրենց հարազատ բոյնէն, կը կորսնցնեն դիմագիծ, ինքնութիւն, կ'ենթարկուին անփորձ գրողներու բռնաբարութեան։

Եւ... կը յոգնին ու կը յոգնին իրենք բառերը, ուժասպառ՝ կը դառնան անատակ հաղորդելու փոխանցելու իմաստը որուն իրենք կրողներն են ճայպէս եւ... հնչականութիւն, ամանակ, զգացողութիւն պատկեր, եւ... գոյացութեան մը սահմանումը։

Արդարեւ երբ բառերը չխօսին, կը լռէ հարազատ ճշմարտութիւնը. այն ատեն մէջտեղ կ'ելլեն գաճաճները, որոնք պարպած բառերը իրենց արժէքէն, կ'ուզեն նոր տիտղոսով, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ լեզուն իր խեղաթիւրուած վիճակին մէջ, ստեղծել խօսակցութիւն մը հիմնուած անունի պաշտամունքին վրայ եւ կամ հեղինակութեան։ Արդիւնքը.— գոյութենական յուսախաբութիւն եւ ամայութիւն ուր բառերը կը հնչեն եւ կ'արձագանգեն իրարու աւելի ծանր աղմուկի մը ծնունդ տալով։ Եւ բառերը կը դառնան դռեհիկ եւ բառերը կ'ըլլան հեգնանք, որոնց լինք բանաստեղծը մօտենալու կը վախնայ, եւ կը նախընտրէ խօսիլ լռութեան ձայնով, խորացնելով ապրումը եւ իր կենսական հաղորդականութիւնը։

Շատախօսներու ներկայութիւնը կ'ամբոխէ տպագրատուներն ու թերթերը, ամէն ճիգ դէպի ինքնաճանաչում կը մատնուի անյաջողութեան։ Պատեր Գրականութիւնը կը դադրի իր հիմնական կոչումը իրականացնելէ։ Գիրքեր, կը յաջորդեն պատերու, առանց պատուհաններու հաղորդական։ Գիրքեր, թերթեր կը դառնան հաւաքածոներ զետեղուած պատշաճ դարաններու մէջ, հաճելի աչքին, եւ տպաւորիչ, լուրջ ծանրութիւն մը տալով սենեակի կահաւորումին։

Սիրած եմ գիրքերը եւ պիտի շարունակեմ ապրիլ գիրքերուս հետ։ Տխուր է սակայն կացութիւնը։ Հայերէն գրուած գիրքերը չփոթութեան մը դիմաց դրած են զիս։ Այո, գրողները կը գրեն եւ գրողներ չեն պակսիր, բացական ինքը բառն է, շատ անգամներ, բառը իր լրումին մէջ. եւ բառը իր լրումին մէջ բառն է իր իմաստին, գործածութեան, գաղափարներու կապակցութեան եւ ընձեռած այժմէականութեան մէջ, որպէսզի յաջողին ընկերանալ կեանքիս։

Եթէ կը գրեմ, պարզապէս եւ որովհետեւ կ'ուզեմ խորանալ բառերու միջոցով գաղափարներու մէջ, որոնք կը լեցնեն իմ ներաշխարհս բացուելու համար յաջորդաբար արտաքին աշխարհի մը վրայ որ զիս կը շրջապատէ։

Շատերու մօտ մշակուած մեր գրականութիւնը այսօր ժամադրավայր է բառերու, հանդիպում մը եզրերու առանց ծրագիրի. ժողովականներ՝ լոկ

ֆիզիքական ներկայութիւն։ Երբ կը դիտես կը ճանչնաս այդ բառերը, առանձին դոհարներ մէկական. կը զգաս ներկայութիւնը քու մտերիմներուդ, հոն նման համերգ մը կանխող երաժշտական գործիքներու ձայնական փորձերու այդ վայրկեանին երբ իւրաքանչիւր նուագող իր նուագարանին ձայնաստիճանի փորձերն ու ճշդումները կը կատարէ. բայց համերգը երբեք չես լսեր։ Բառերը հոն են արձակ կամ չափածոյ առանց սակայն յաջողելու կազմել պահանջուած ամբողջութիւնը։ Կը զգացուի իսկական ստեղծագործող բանաստեղծին բացակայութիւնը մեր գրականութենէն ներս։ Գուցէ որովհետեւ հրապարակը ամայացա՞ծ է, կամ չկան իսկական բանաստեղծներ։ Միթէ գեղեցիկին ճաշակը կորսնցուցած ենք։ Ոչ։ Կոստանդեան, Զուլալ, Օշական, Զահրատ, Շիրազ, Մահարի ներկայ են, եւ իւրաքանչիւրը իր տեսակին մէջ կը մշակէ գրականութիւն մը ուշադրաւ։ Պարզապէս որովհետեւ դիւրին գրողներ հրապարակը լեցուցած են, նման դիւրին խօսողներու որոնք կ'աղմկեն ամենուրեք։ Անձեր որոնց մօտ իսկական ապրումի ինքնաբուխ, անկեղծ արտայայտութեան մը կամ գեղարուեստական գիտակցութեան մը վայելքի զգացողականութիւնը գրեթէ չքացած է։

Մեր ներկան օտարացումի գրականութիւն մըն է. բռնազբօսիկ երեւոյթներ ոչ թէ ոճի կամ արտայայտութեան եղանակին մէջ այլ ինքնին ներշնչումին մէջ։ Իգնա Սարըասլան հմայուած կրնայ ըլլալ իր «Լօ»ով. բայց բառերէ զատ ոչինչ կը գտնեմ հոն, (հատորին մէջ կան քանի մը տողեր որոնք առանձին առնուած կը փորձեն ստեղծել հաղորդակցութիւն կարդացողին հետ), մանաւանդ թէ անհաւասարակշիռ զգացումներու եւ պատկերներու խառնուրդը կը պղտորէ մաքրութիւնը ներշնչումին որ նախորդ տողերու մէջ դեռ կը տակայ

«Չըլլայ որ զիս սրտէդ նետես Լօ
— Նայլըն զաւաթ չեմ որ —
Զարդ ու փշուր կ'ըլլամ ես։

Զգալի է տափակութիւնը, եւ այսպէս ամբողջ գիրքը աղմկող բառերը ձեւուած են եւ մէջտեղ կանչուած նիւթական այսինքն թեքնիք պարտադրանքէ մը մղուած քան իսկական ապրումի մը։ Հնարամտութիւնը եւ իսկական բանաստեղծութիւնը կը շփոթուին Իգնա Սարըասլանի մշակած գրականութեան մէջ։ Նոյնն է պարագան Զարեհ Խրախունիի մը. բառեր, պատկերներ, քար եւ ամբոխ դիմացդ են բայց քեզի ոչինչ կ'ըսեն։

Անհրաժեշտ է որ բառերը գտնեն իրենց ընդարձակութիւնը եւ խորութիւնը, բանաստեղծական իսկական իրենց դիրքը։

Յոգնած բառեր, յոգնած աչքերու ոչինչ կ'ըսեն։ Բայց յոգնած աչքեր կը փնտռեն դեռ բառեր հարազատ, բառեր կրակոտ, բառեր որոնք մահուան դիմաց տատամսոտ գոյութեան կեանք կը ներշնչեն։

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

ՉՆԱՀԱՆՋԵԼ, ՏՈԿԱԼ, ՏԵՒԵԼ

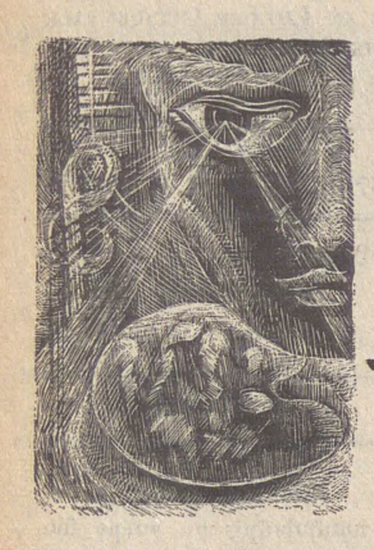
Ահաւասիկ փորձ մը, զոր «Յառաջ» չի վարանիր կատարելէ, համոզուած՝ որ դեռ կանուխ է Սփիւռքի կարապի երգը երգելու։ Գուցէ յանդուգն նկատուի քայլը, զոր կ'առնենք վայրի մը մէջ, ուր տարիներու երկայնքին արմատախիլ ժողովուրդ մը մաշեցաւ լքրծուն պողոտաներու վրայ։ Հայկական փոսեր շատցան ու հայկական կեանքին պարապութիւնը մեծցաւ։ Ամէն մէկ փոս, իրեն հետ բան մը տարաւ հայկականութենէն։ Ամէն անգամ հայկական անկիւն մը մարեցաւ։ Պարսամեան, Բալուեան, Թօփալեան իրենց հետ թաղեցին մտաւորական այն փոքրիկ օճախներ, զորս ստեղծած էին։ Հանդիպման վայրեր ջնջուեցան։ Ստեղծուեցան ուրիշներ, բայց նոյնը չէր այլեւս։ Մնաց այս օրաթերթը, որ օրէ օր զգաց թէ մինչ իր կարելիութիւնները կը պակսէին, իր պատասխանատուութիւնը կ'աւելնար։ Իր հիմնադրէն սորված էր՝ տոկալ ու դեռ կը տոկայ։ Խոչընդոտները չպակսեցան իր ճամբուն վրայ, մանաւանդ սա վերջին քսանամեակին երբ հետզհետէ, իր խմբագրէն ետք, կորսնցուց Տէր-Յակոբեանը, Խոնդկարեանը, Նարդունին, Եւբոպացին, Գմբէթեանը, Սարաֆեանը Շահնուրը։ Որակ մը գնաց երբ քանակ ալ չէր մնացած։ Բայց մենք չենք կրնար համակերպիլ ո'չ նահանջի, ոչ իսկ տեղքայլի։ Կ'ուզենք բան մը աւելի ընել, ու այդ «բան մը աւելի»ն է, որու կը ձեռնարկենք այսօր։

Ամէն ամիս, ամսուան առաջին Կիրակին, «Յառաջ» ինչպէս այսօր, լոյս պիտի տեսնէ սովորականէն տարբեր դիմագիծով։ Ամբողջովին նուիրուած մշակոյթի, հայ թէ օտար, ի հարկին ֆրանսերէն բաժինով (երբ ան ծառայէ հայ մշակոյթի ծանօթացման), «Յառաջ, միտք եւ արուեստ» պիտի համախմբէ իր շուրջ նախընտրաբար միջին եւ երիտասարդ սերունդը։ Պարզ է, յաւակնութիւնն չունինք վերահաստատելու նախապատերազմեան «Յառաջ»ի կիրակնօրեայ թիւերը, ուրկէ ճամբայ ելան ֆրանսահայ գրականութեան ամէնէն տիրական դէմքերը։ Ժամանակը տարբեր է, տարբեր են մարդիկը, տարբեր է միջավայրը։ Բայց «Յառաջ» հաւատարիմ իր կոչումին, կ'ուզէ քարուղին ըլլալ մտքերու ազատ արտայայտութեան։ Արդարեւ, «Յառաջ, միտք եւ արուեստ» պիտի ըլլայ, առաւելաբար հաւաքական աշխատանքի արդիւնք, բայց, հո'ն ամէն ոք, իր անձնական պատասխանատուութեամբ պիտի պարզէ իր տեսակէտները, առանց կաշկանդումի։ Եթէ հարկ է, թող պատահին կարծիքներու բախումներ։ Աւելի լա'ւ։ Բայց կարեւորը այն է, որ Սփիւռքը չհամակերպի կրաւորական դիրքի մը, որ անձնասպանութիւն է։ Անոնք որ գոհանալով բարգաւաճ Հայաստանի մը գոյութեամբ, անխուսափելի կը նկատեն Սփիւռքի վախճանը, թող անդրադառնան որ ասիկա կը նշանակէ արեւմտահայութեան մահը, ինչ որ յաղթանակ մը չէ հայրենիքին համար իսկ։ Սփիւռքը, ըլլալով հանդերձ աղէտի մը արդիւնքը, անպայման աղէտ մը չեղաւ, քանի անիկա զարգացուց հայ միտքը զայն շփման մէջ դնելով արեւմտեան քաղաքակրթութեան հետ։ «Նահանջ»ը չէր կրնար գրուիլ Սկիւտարի մէջ։ Նոյնիսկ եթէ օր մը արեւմտահայերէնը դառնայ թանգարանի ապրանք, ինչպէս անընդունելի համակերպումով նախատեսեցին արեւմտահայ գրիչներ, մենք պիտի շարունակենք զայն ապրեցնել, որքան որ կրնանք։

Բարեփոխենք յոյն իմաստունին սքանչելի դասը.— Ի՞նչ բանի կը ծառայեն, «Յառաջ» բոլոր նիգերդ, քանի Սփիւռքի բոլոր նիգերը մահուան դատապարտուած են։

— Ճիգ մը ընելու, մեռնելէ առաջ։

«ՅԱՌԱՋ»

ՔԱԼԷՏՈՍՔՈՓ

արուեստասէրի մը օրագրէն

Գրադարանին վրայ գիրքեր տրցակով, կարդացուելու պատրաստ՝ ամիսներէ ի վեր կը սպասեն: Ամէն գիշեր փոխն ի փոխըն կը վերցնեմ անոնցմէ մէկ քանին. առաւօտուն իրենց շարքերը կը մտնեն անաւարտ:

Գանգատողներ կան տան մէջ: Կարդա՛ գիրքերդ մէկիկ մէկիկ եւ վերցո՛ւր կ'ըսեն: Փոշիի բոյն են: Ու ես փոխանակ անսալու այդ արդար հրամանին, երէկ գիշեր թեթեւօրէն կոթնցուցի դարձեալ բարակ տետրակ մը ամենաբարձր տրցակին: Այս մէկը սակայն ամբողջովին կարդացած եմ: Նոր լոյս տեսաւ: Դաշտանկար՝ ծաղկաքաղ մը. քսանեւհինգ բանաստեղծութիւն Բիւզանդ Թօփալեանէ:

×

Աշնանային արեւոտ յետմիջօրէ: Բաց է գերեզմանատան դուռը: Դեռ չեն բոլորը հաւաքուած շուրջդ. կը խօսակցին՝ չեմ իմանար: Թաղուած յիշատակներէ անմոռաց ժամեր կը վերապրիմ լուռ՝ աչքերս սեւեռած շերտ մը սեւ քարին: Ձայնդ, դիմագիծդ, շարժումներդ, ժպիտդ արագ արագ կուգան բախիլ զգայարանքներուս: Նախադասութիւններդ կը լսեմ, նկարներդ կը դիտեմ աչքերս փակ: Անհամար ձիւորներու անյաղթ թափօրներ՝ որոնց կը յաջորդեն յաւերժահարսեր յակինթեայ զարդարանքներով:

Վեց տարի յետոյ ուր եկեր էի տեսնելու յոգնատանջ անդորր ժպիտդ անշարժացած, կուգամ այսօր խոնարհիլ քարացած ոսկի տառերու առջեւ՝ բանաստեղծ եւ նկարիչ:

Գուցէ դանոնք քով քովի, հատիկ հատիկ շարել չուզէր սիրելի Բիւզանդ քարկոփը որ շիներ է շիրիմդ, եթէ քեզ ճանչցած ըլլար: Ուզէր գուցէ փնտռել ոգին՝ բառերուն իմաստէն ալ անդին՝ պարելով գիրերը այդ շերտ մը քարին երեսն ի վեր: Երբեմն իրարու պլլուած, զոյգ առ զոյգ, երբեմն միմինակ: Եւ յանկարծ անկիւն մը գիրերը համբուրէին զիրար: Մենք ընդհուպ գտնէինք տառերուն խառնուած Բիւզանդ Թօփալեանը: Կառուցանէինք մտովին փորագրուած քարեղէն նոյն այդ գիրերով Արաքսն ու Անդաստանը: Բոլորովին լուռ մնայինք:

Հպարտութիւն կարդային անցորդները մեր բիբերուն մէջ: Որովհետեւ քու խենթութիւնդ, քու հաւատարմութիւններդ մտերմացուցած էին մեզ քու կախարդանքներուդ: Լռութիւնը մնալով քու մեծ ուժը: Լռութիւն մը աներկիւղ, յօժարամիտ, անգիտակ առօրեային կշռոյթին: Լռութիւնը փոթորկայոյզ ինքնամփոփ երգողին: Ու երգեցիր:

«Ճակատագի՛ր, ե՛ս եմ, արդ՝ յաղթահարեալ դուռդ բա՛ց...» փրկարար ողողութիւն եղաւ հայ տառին նուիրումդ: Խաղաղութիւնդ այդպէսով գտար: Առանց շեղումի կրցար քալել այդ ուղիէն: Որովհետեւ կարծես յաւիտենական պահանջք մը դրդուած մնացիր, լսելի դարձնելու համար ձայնը սրտին՝ գրչով, վրձինով, մտքով եւ ձեռքերով:

Այսօր լսուի թող համամարդկային սէրով առլցուն բանաստեղծութիւնդ, ապրին նկարներդ իրենց վերանցական գերիրապաշտ դրոշմով: Ու կարդացուին հայ ոգիէն բխած Անդաստաններդ, քանի բերին հայ արուեստին սլացիկ հոյակերտին քու կրաղիւղ: Ձայն կարծես ձեռքերովդ ալ որմեցիր քմահաճ մեքենային գլուխը շարելով շարելով... գիրեր ... գիրեր անտրտունջ:

Իմ սերունդիս համար սփիւռքահայութեան հողը գիր՝ գիրը հող եղաւ: Իրարու կռթնած՝ հողակոյտիդ առջեւ այսօր, թոյլ տո՛ւր որ քու խոլ ու խենթ կեցուածքդ հերոսութիւն չնկատենք՝ այլ ընդունինք որպէս վճիռ: Վճիռ որ պատգամել ուզէր անաղմուկ՝ տղաք, ո՛տքի: Թէ ո՛չ, կը մարի ճրագը: Ու թո՛ղ պեղուիլ շարունակուի գեղեցկութիւնդ ինչպէս կ'ուզէիր, որպէսզի հայ հոգին լոյս աշխարհ գայ իր կենսալիր ճառագայթումներով յանուն ընդհանուր ներդաշնակութեան:

×

Շնորհակալութիւն Տիգրան՝ նամակդ ստացայ. իրաւունք ունիս: Բոլորովին իրաւունք ունիս: Ի՞նչու մենք աշխատինք եւ ուրիշը օգտագործէ ... նոյնիսկ չահագործէ: Բայց կը հաւատա՞ս որ կրնայ հակառակն ալ պատահիլ այսօր՝ մեզի հայերուս՝ մանաւանդ միտք եւ արուեստի գետիններուն վրայ:

Քու քաղաքդ գացեր ես մինչեւ Մանթօն, երաժշտական փառատօնին: Լսեր ես մեր դահլիճային նուագախումբը ամբողջական կազմով ու Մեծն Ռոսթրոփովիչի մենակատարութեամբ: Փոթորկեր է հոգիդ: Ու փոթորկեր է ո՛չ միայն զմայլելի

Գրեց՝

Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

թաւջութակի մը հնչեղ մեղեդիներով, այլ նաեւ անոր համար որ տղաքը չեն ներկայացած մե՛ր անունով, ինչպէս Փարիզի սահմաններէն ներս:

Զարմանքդ՝ շինարար է: Ազատարար իսկ կրնայ ըլլալ: Պայմանաւ որ ուխտադնացութեան բնոյթ ունենալէ դադրին բոլորիս համար այդպիսի հաճելի ճամբորդութիւնները: Երբ հիասթափ Տիգրաններուն թիւը ստուարանայ:

Երբ ուժ մը ներկայացնենք: Բարոյապէս, նիւթապէս՝ ոգիով եւ մտքով: Երբ սփիւռքը ունենայ համոզումը իր բուն առաքելութեան:

Եկո՛ւր սակայն միամտութեամբ մօտենանք հարցին: Եկո՛ւր չհասկնալ ձեւացնենք բուն պատճառը անիրաւութեան զոր քաջ գիտենք երկուքս ալ: Կը հաւատա՞ս հրաշքի: Օր մը գուցէ:

×

Թէհրանէն կուգայ: Երկրորդ անգամն է որ կուգայ Փարիզ: Երկարահասակ, նուրբ դիմագծով, արագ քայլերով բեմ կուգայ: Ռաֆֆի Մինասխանեան: Հազիւ թէ կը սկսի նուագել, քմահաճ զանգուածը նոյն կշռոյթով կը ստիպուի շնչել: Պիտի ըսէի տիրական՝ եթէ վտանգաւոր չըլլար բառը, անմիջապէս աւելցնելու համար սակայն՝ նուագ որ կը հրապուրէ ոչ թէ շլացնելով իր մասնագիտութեամբը, այլ յուզելով, խռովելով հոգին ու գրգռելով երեւակայութիւնը:

Զուսպ եւ միանգամայն խորհրդաւոր նուագ: Պախը որ կը սիրեմ: Ու անոր այս ռէ Մինէօր Քոնչէրթօն, հաւանաբար ըլլայ ամենադժուարինը իր գրի առած եօթը ստեղնաշարի քոնչէրթօներուն: Անկիւնաքարի մը տպաւորութիւնը կը թողու իր նորարարութեամբ: Ներդրուած պէտք է ըլլայ Պախի քլավէնի գործիական կատարելագործման կարելիութիւնները հասնելու համար այդ հրաշալի երկրորդ մասին զոր Մինասխանեան կը յաջողի տալ պարզօրէն ու անզարդ՝ մտնելէ առաջ այն կշռութաւոր զուարթ կլիմային՝ որն է երրորդ մասինը իր լուսեղէն նրբութիւններով:

Այսքան համոզիչ մեկնաբանութենէ մը ետք, ի՞նչ մաղթել երիտասարդ դաշնակահարին: Մեծ ա՞ր մը: Յուսախաբութի՞ւն: Տառապանք: Ձախողութեան քանի մը վայրկեաններ: Ինքնամփոփման վերին պահեր ու ինքն իր վրայ տարուած յաղթանակներ: Եւ իրաւ մաղթանքս իրեն՝ մնալ ինչպէս որ է:

Համեստ, քաղցր եւ եռանդուն, սկեպտիկ ու երազկոտ: Պայծառ գիշեր որ պիտի վերջանար Անտրէ Պէռնառի զգլխիչ շեփորին պատկերալից նրբին կշռոյթներով: Առաջնակարգ փողահար մը: Այս բոլորը Կէորկ Ֆիլիփ Թէլէմանի եւ Ալան Յովհաննէսի մեղսակցութեամբ: Եթէ առաջինին շեփորի քոնչէրթոյին ծանօթ էինք, Ալան Յովհաննէսի «Թափոր եւ Ֆիւկ»ին առաջին ունկնդրութիւնն էր այս Ֆրանսայի մէջ:

Տարականներէ վերցուած մեղեդիներու բոյրը կայ սկիզբը՝ հեւդհեւէ վազքն կշռոյթով Ֆիւկի մը ծնունդ տալու համար աւելի ետք: Համբաւաքայլ բաժնուեցանք սրահէն: Ուրախ գիշերուան նշանն է այդ:

×

Եթէ շատերու համար ամսուան գիրքը եղաւ նախագահին «Ֆրանսական ժողովրդապետութիւնը», իմս՝ «Աշխարհի միւս կէսը»: Առնօլտ Թօյնպիի հսկողութեան տակ պատրաստուած վերջին գիրքը, որ կուգայ լրացնել իր ամբողջական «Պատմութիւնը»:

Զոյգ մը շքեղ հատորներ: Բայց աւաղ, չգտայ հոն Հայուն փնտռածը:

Ի՛ր պատմութիւնը՝ ընդունելի ու արժանի սահմանումով:

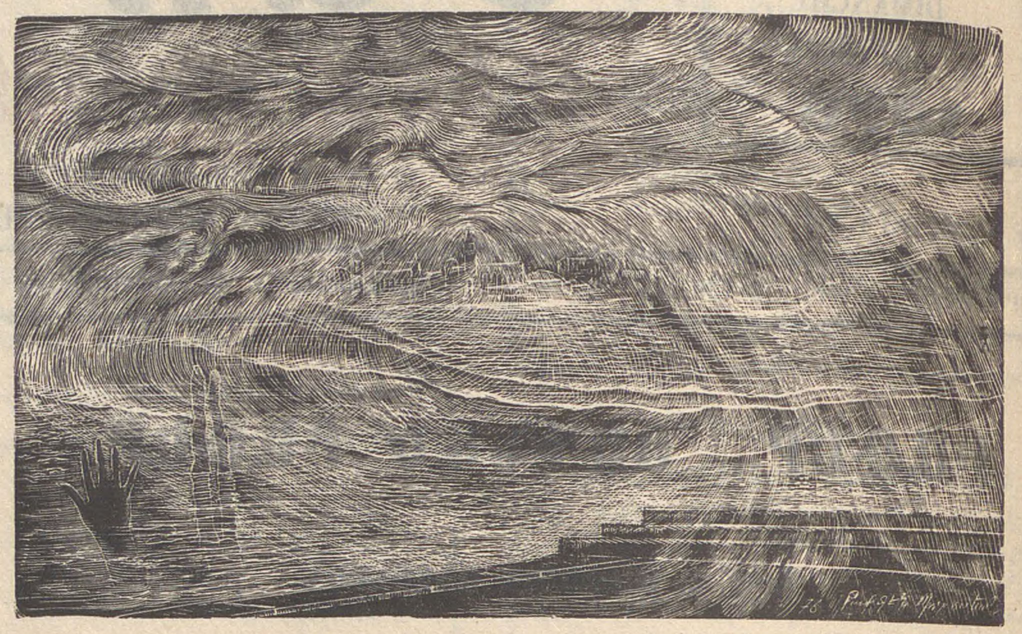
Գուցէ Թօյնպի չըլլայ պատասխանատուն, այլ պարզապէս մենք: Այնքան ատեն որ Սփիւռքի հայ ազգային գործիչը չունի համագաղութային հայեացք, չունի լուսաբանելու կարողութիւն, արդիւնք՝ տաբողութիւն ունեցող տեսակարար վերին մարմիններու չգոյութեան՝ չունի տեղեկատուութեան կեդրոն, մշակոյթ տարածելու միջոցները, եւ կը գոհանայ կրցածովը միայն, հոլովելով նեղկիկ մտայնութիւններ, մինչեւ իսկ համակիրները Հայոց ազգին չեն կրնար հրաշք գործել: Այդպէս է: Եւ փոխանակ ընդմտատար մերձեցումներու ի՞նչու չընդգրկել մեր ապրած շրջանը: Դիտել, փորձել, մեկտեղել արդիւնքը, օգտագործել յաջող փորձը: Միայն լա՛ւը զանգուածին ու օտարին փոխանցել, պարտադրելու համար զայն:

Բայց ե՞րբ:

×

Այո՛, սիրելի Պ. Յակոբ Մարթայեան, կարդացի բաց նամակները: Պէտք է վերադառնանք մեզի: Լրիւ պէտք է յանձնէք «Համայնապատկերը» մեզի: Նաեւ միւսները, բոլոր միւսները՝ անաւարտ լեզուաբանական ուսումնասիրութիւնները: Եւ նորեր: Եւ արդէն, կարելի է՞ այդ բաները որոնց մտքին համար հանդարտութիւն գտնել, լուծում բերել առաջ անոնց: Եթէ դուք կասկածիք այս իրողութենէն մեզի պիտի մնար չհաւատալ ճշմարիտին: Ընդհակառակն ըրէ՛ք այնպէս՝ որ հաւատամ թէ գեղեցիկն ու իրաւը զուտ վերացական գաղափարներ չեն, այլեւ թէական զօրութիւններ վերանցական, որոնք կը բիւրեղանան իրենց վրայ ճնշող դրութիւններէն ձերբազատուած:

Ինչպէս արուեստագէտին անլռելի դըժգոհութեան զգացումը աղուոր՝ որ դրդէ ստեղծագործութեան մղել:

ԲԱՐԴԷՆ ՊՈՏՈՍԵԱՆ

Մշուշէն անդի՞ն.— ոչի՛նչ:
Ինչ որ տեսայ՝ սրտիս մէջ էր միայն.
Ալիքներ որ ընդմիշտ ալիքներ կանչեցին,
Ձեռքեր որ միացան ձեռքերու:

Հեռաւոր ու մօտիկ քայլերու
Ոտնաձայնը միայն՝
Ես քարափն եմ — մշուշին մէջ:
Կարեւոր չէ ուրկէ՛ կու գաս, ո՛ւր կ'երթաս:
Թէ ալիք ես՝ պիտի կանչես
Ալիքն ընդմիշտ.
Ձեռք ես՝ դարձեալ պիտ՛ միանաս
Սիրած ձեռքին
Վերջին հրաժեշտին համար:

Մշուշին մէջ
Խարշափող ու տարտամ ձայներու
Արձագանգը հեռու՝
Ես քարափն եմ միայն:
Եւ բոլոր նաւերը մեկնեցան.
Եւ ոչ ոք, ոչ-մէկ տեղ կրցաւ հասնիլ
Ոչ երկինքին մէջ
Ոչ երկրին
Ոչ սրտին:

ԶՈՒԼԱԼ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

Ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութիւն

Գրեց՝

Գ. ՊԸԼՏԵԱՆ

ԽՄԲ.— Այս մնայուն խորագրին տակ, գ. Պըլտեան պիտի խօսի ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութեան մասին: Ստորեւ տեսակ մը՝ ներածական մաս:

Ան որ կը գրէ ուրիշ լեզուով եկող գրութեան մը մասին, ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութեան օրինակ՝ կը բախի մէկ լեզուէն միւսը անցումի դժուարութեան, կը տեղափոխուի երկուութեան տարօրինակ յարաբերութեան մը մէջ: Ընթերցումէն կը սկսի արդէն այդ երկուութիւնը, երբ լեզուի մը ընդմէջէն նկատի կ'առնուի այդ լեզուէն դուրս գտնուող, ուրիշ լեզուի մը պատկանող ու առով արտադրուող բանաստեղծութիւն մը, վէպ մը կամ որեւէ գրութիւն: Ընթերցողը անդադար կը կենայ երկու լեզուներու սահմանին, ուր «հարազատ» լեզուն կը հանդիպի գրութեան մը՝ որ նոյնպէս լեզու է:

Ծիշդ այս յարաբերութեան մէջ կը դրուի թարգմանական աշխատանքը, որ «օտար» լեզուի արտադրութիւն մը կը բերէ մեզի. բայց այն չափով որ իմաստներու կամ «մթնոլորտ»ի փոխադրութիւն մըն է մէկ կողմէն միւսը՝ թարգմանութիւնը իսկական փոխաբերութիւն մըն է համասեռումի գործի մը ենթակայ: Անիկա մէկ լեզուէն միւսը անցուցածը կը վերածէ նոր լեզուին համասեռ ու «հարազատ» գրութեան: Լեզուի մը յատուկ բոլոր տարրերը — բառապաշար, կշոյթ, աւանդութեան հետ կապեր — կը ջնջուին: Ֆրանսականը եւ հայկականը կը դառնան հայկական կամ ֆրանսական՝ ըստ անցումի ընտրուած ուղղութեան: Թարգմանութիւնը գրութեան հետ յարաբերութիւն մըն է որ կը ծածկէ գրութիւնը զայն ներս բերելով, զայն նոյնացնելով ներսին հետ. կը ստեղծէ պատրանքը որ գրութիւն մը անկախ է լեզուէն ու համարժէք՝ իր իմաստներուն: Ասոր համար կարելի է ըսել որ էսպերանթոն հեռաւոր ու յարակայ ցանկութիւնն է ոեւէ թարգմանիչի:

Ի՞նչպէս ընել սակայն որ ֆրանսականին մասին գրուող հայերէնը պահէ գրութեան յարաբերութիւնը եւ ֆրանսերէնով եկող էջը դառնայ ոչ թէ մեր լեզուին կարելիութիւնը այլ անկարելիութիւնը: Հարցումին պատասխանել կը նշանակէ ո՛չ միայն գրութեան մը առանձնայատկութիւնները փրկել, այլեւ անոր ուրիշութիւնը նկատել մեր լեզուին մէկ պակասը, բացը, առանց որ մեր փորձը պակասը լեցնելու ձգտի: Նման պակաս ու բաց ժխտական յատկանիշ չէ, ընդհակառակն հոն է որ գրութիւնը կը յայտնուի եւ «օտար»երկը կը դառնայ օտարութեան բացուածքը «մեր» վրայ:

Եթէ բանաստեղծութիւն մը լեզուով եկող խրողութիւն մըն է, անոր մասին գրելը դժուար խաղ մը կը դառնայ բանաստեղծութեան իսկ կարելիութեան հետ: Մտնել մինչեւ հոն ուր գրուածը կ'որոշադրուի, ինքզինք կ'ըլլայ: Հարցը չի կայանար ֆրանսերէնը հայացնելու կամ հայերէնը ֆրանսականացնելու մէջ, այլ ստեղծելու այս սահմանը ուր մէկը կը շարունակէ միւսը: Իյայտ բերել բնագիրը հայերէնին մէջ, կարծէք գրուէր նոյնը տարբերութեան մէջ: Հասկցաք անշուշտ որ ֆրանսական բանաստեղծութեան մասին գրելը հայերէնով կրկնել է սփիւռքեան կացութիւն մը:

Չեմ գիտեր ո՞ր չափով «ժամանակակից ֆրանսական բանաստեղծութիւն» խորագիրը միութեան մը կրնայ յղուիլ, համասեռ ամբողջութեան մը: Ի՞նչ է տարողութիւնը այս ժամանակակից բառին, երբ զայն կը կցենք բանաստեղծութեան: Երբեմն բառը կը խաղայ արժեչափի դեր, երբեմն կ'որոշադրէ պատմական ժամանակ մը: Եթէ ժամանակակից յղացքով ժամանակ ու բանաստեղծութիւն կը հանդիպին իրարու, ի՞նչ է այս յարաբերութիւնը որ «կցում»ով կը թարգմանուի. թուականի հա՞րց թէ բովանդակութեան յղո՞ւմ ժամանակաշրջանի մը: Ժամանակակից բանաստեղծութեան մատենաշարեր կան այսօր ինչպէս ծաղկաքաղեր ուր ներկայացուած անունները միշտ նոյնները չեն: Միւս կողմէ «ժամանակակից բանաստեղծներ»ուն մէջ կը մտնեն Պոտլէր, Ռէմպօ, Մալլարմէ, նոյնիսկ Հիւկօ: Կը պատահի հակառակը. այսօր ապրող բանաստեղծ մը չարժանանար շարքին մէջ մտնելու «պատիւին», կարծէք չըլլար «ժամանակակից»: Ժամանակակից յղացքի անորոշութիւնը կը համապատասխանէ այլազանութեան մը որ կարելի չէ «համապատկերել»: «Բանաստեղծական իրականութիւնը» այնքան բարդ, հակադրութիւններով լեցուն ու անտրամաբանելի իրականութիւն է որ պատմական թուականները կը մնան անկարող զայն սեղմելու: Ժամանակակիցը լեցուն է անցեալով, կրկնութեամբ ու «աւանդականի» այլազան զանցումներով: Յաճախ 70նոց գրող մըն է անիկա, երկար ատեն լուսանցքի մէջ արտադրող մը, մեծ շարժումներու բացակայ մը կամ ալ յարգելի ակադեմական մը:

«Բանաստեղծական իրականութիւնը» չի գտնուիր տեղ մը, հաւաքուած ինչպէս նկարչական արտադրութիւնները ժամանակակից թանգարանի մը մէջ: Աւելին՝ ֆրանսական ժամանակակիցը ոչ մէկ տեղ ունի «իրականութեան» մէջ իբրեւ իրականութեան մաս կազմող տարր: Անոր ըլլալու միջոցները՝ մամուլ, հրատարակչական տուներ, հեռատեսիլ ու ձայնասփիւռ բանաստեղծութեան համար գրեթէ փակ են: Քանի մը կտոր Ֆրանս-Քիւլթիւրէն, քանի մը հանդիպում այս կամ այն բանաստեղծին հետ, ահաւասիկ բանաստեղծութիւնը լսելու մեր կարելիութիւնները: Այո, կը հրատարակուին դեռ բազմաթիւ ամսաթերթեր, պարբերագիրքեր, բանաստեղծութեան «տետրակներ»: Առանձին հատորներ նաեւ: Բայց տպաքանակի անկումէն գիտուած նման հրատարակութիւններ հաւասար են ոչինչի, երբեմն նաեւ անգտանելի: Ռ. Շարի մը, Սէն Ճոն Փերսի մը կամ Փ. Ժ. Ժուվի մը հռչակը վայելող գրողներ առաւելագոյնը 2000 օրինակ տպաքանակով կուգան, ինչ որ չի նշանակեր նոյնքան թիւով ընթերցող: Ծանօթ երեւոյթ է որ եղածը կ'ողղուի նախ բանաստեղծներու, որոնց թիւը չափազանց մեծ է հրատարակուածներուն բաղդատմամբ, մասնագէտ «քննադատներու», համալսարանական «ընտրանիի» մը եւ հազուադէպ սիրողներու: Բանաստեղծութիւնը կապուած է ընթերցող-գրող ցանցառ հաւաքականութեան մը:

Հեռաւոր ու անիրական անցեալի մը կը թուին պատկանիլ Հիւկօ-ի տիրապետութեան տարիները կամ Դիմադրութեան կարճ շրջանը. Արակոնի մը կամ Էլիւարի մը հատորները կը սպառէին քանի մը շաբթէն կամ ամիսէն, իսկ բանաստեղծութիւնը կուգար անմիջական իրականութենէն, աւանդական կաղապարներով: Բանաստեղծը դարձած էր «հանրային գրող» մը, ինչպէս կ'ըսէր Քլ. Ռուա: Իսկ Մոռիաք կը գրէր հետեւեալը 1944ին.

« Ici encore, la liberté fut le fruit de la servitude : parce que les Allemands tenaient la France à la gorge, les poètes de France furent délivrés d'eux-mêmes. Cette chanson mystérieuse qu'ils avaient chantée pour eux seuls, cette musique inventée par leur solitaire enivrement, cette eau obscure devint tout à coup limpide, et voici qu'ils recevaient pouvoir de la distribuer à un peuple mourant de soif. Vaincus, ils avaient touché la terre des épaules, et ce contact avec leur terre souffrante les guérissait du mal de n'être pas compris » (*Poésie* 44).

Ո՛չ Հ. Միշօյի, ո՛չ Փերսի, ո՛չ Ռ. Շարի այդ օրերու արտադրութիւնները կը պատկանին Մոռիաքի յատկանշած երեւոյթին: Այդ իրականութենէն եկող բանաստեղծութիւնները հազիւ վաւերագրի արժէք ունին այսօր, իսկ բանաստեղծներու մէկ կարեւոր մասը «հանրային գրող» չէ, եթէ հանրայինը կը հասկցուի Սարթրի տարազած «յանձնառութեամբ»: Հանրայինը շատ քիչ անգամ կը նկատուի բանաստեղծական եւ բանաստեղծական «յանձնառութիւնը» շատ հեռու հանրային սպասարկութենէն: Բանաստեղծութեան կապը իրականութեան հետ կը մտնէ երկբարդ իրականութեան մը սահմանին մէջ. բայց նախ՝ առաջինը:

Այսօր բանաստեղծութեան հրատարակման տագնապ մը կայ գրքի ընդհանուր տագնապին հետ: Գիրքը, մեծ խանութներու մէջ ծախուելէն իսկ առաջ, կը հպատակի շուկայի, վաճառքի, տնտեսութեան օրէնքներուն: Դրամատիրական կարգերէն անդին՝ հարցը կը վերաբերի այն ենթակայութեան որ ամէն ինչ կը դարձնէ տիրապետութեան, համասեռման առարկայ, բոլորովին անկախ իշխանութեամբ յայտնուող տիրութենէն(maîtrise): Բանաստեղծական արտադրութիւնը, իբրեւ գրքի արտադրութիւն, ենթակայ է տնտեսութեան, որուն մէջ այլեւս խնդրական կը դառնայ բանաստեղծութեան իսկ կարելիութիւնը: Բանաստեղծութիւնը «չուտուիր», «բանի չի ծառայեր»:

Կարելի է մտածել, մեկնելով Հէկելի մէկ ծանօթ կարծիքը, որ բանաստեղծութիւնը անցեալի պատկանող «ձեւ» մըն է, ուր ներկայի բարդ իրականութիւնը չի կրնար տեղաւորուիլ: Բանաստեղծութիւնը չի համապատասխաներ «մեր ժամանակի ոգիին» որ իր լիացումը կը գտնէ վէպին մէջ. վկայ՝ մրցանակները բայց նաեւ շարժանկարը: Արուեստներն ալ վերջ մը ունին, որ չի նշանակեր անոնց բացարձակ ջնջումը. այդ վերջը բանաստեղծութեան էական ըլլալուն վերջն է:

Նման ըմբռնում վարկած մը կ'ենթադրէ, ըստ որուն պատմութիւնը, մշակոյթի պատմութիւնը ունին ուղղութիւն, նպատակ ու իմաստ: Բանաստեղծութիւնը կը վերջանայ, որովհետեւ կան զայն զանցող աւելի ամբողջական արուեստներ կամ մշակոյթի ազդակներ. գիտութիւն կամ կրօնք: Պատմութեան նման ըմբռնում կ'ենթադրէ նաեւ բանաստեղծութեան խոկութեան տեսութիւն մը՝ որով անիկա կ'ենթարկուի աւելի ամբողջ ու համադրական նկատուած արուեստներու կամ կրթանքներու: Ահա իսկական տիրութեան կարգ մը:

Եթէ գրքի ճարտարարուեստը արտաքին ձեւն է եւ բանաստեղծութեան վերջը յայտարարող մտածումը ներքին ձեւը այս տիրութեան, պէտք չէ կարծել որ ասոնք բանաստեղծութիւնը կը դարձնեն անկարելի: Հարիւրաւոր գրքոյկներ ու պարբերագիրքեր կը յայտնուին ու կը կորսուին մրցանակներու շքահանդէսի ետին: Խումբեր կը փորձեն գտնել հրապարակումի ու ցրւումի նոր միջոցներ զանցելու համար գրքի ճարտարարուեստը: Պաշտօնականին քով կայ լուսանցքային ցանցը: Այս երեւոյթը յարացուցային արժէք ունի: Ոեւէ բանաստեղծ լուսանցքային անհատ մըն է, իբրեւ այդ, ընկերութեան մէջ. ուսուցիչ, վարչական մեքենայի պաշտօնեայ, քիչ անգամ հողագործ կամ բանուոր, գրողը կը պահուըտի երկրորդ գործունէութեան մը ետին: Մէկ կողմէ արտադրութեան համակարգի անդամ մը, ուժ մը, միւս կողմէ սպառումի, մսխումի ձգտող ուժականութիւն մը:

Բանաստեղծներու եւ բանաստեղծութեան այս «քիչ իրականութիւնը» երկրի մը մէջ որ «գրական նորոյթ» ստեղծողի հռչակը հանած է եւ ուր «գրական շարժումներ» վիրար կը յաջորդեն 10 – 20 տարին անգամ մը, այս քիչ իրականութիւնը բանաստեղծութեան իսկ տագնապը կը կազմէ, անոր երկրորդ իրականութիւնը: Ռէմպօյէն, Պոտլէրէն, Մալարմէէն ի վեր իրականութեան պարպումը կը սկսի բանաստեղծութենէն: Ռէմպօյի փնտռած իսկական կեանքը, Պոտլէրի անծանօթը, Մալլարմէի բախումը լեզուին ու տողին տակ պահուող ոչինչին՝ կ'երթան նոյն ուղղութեան զուգահեռ: Իսկ գերիրապաշտներու գերիրականութիւնը, իրականէն աւելի իրականը, «բացարձակ կէտը» ի՞նչ է եթէ ոչ տողին, գրութեան տակ փախչող, անդադար խուսափող այն «վայրը» ուր «հակասութիւնները կը ջնջուին»: «Առարկայի» կորուստի հարց մըն է եղածը, որ կարելի է հասկնալ իբրեւ իրականութեան կորուստը, բայց նաեւ տուեալին: Մալլարմէ իր յօդուածներէն մէկուն մէջ, որ յատկանշականօրէն կը կոչուի «Crise de Vers» որ կրկնիմաստ է անշուշտ, կը գրէ«Transposition»ի մասին: Այս արարքը եթէ «ակնարկում», «ոգեկոչում» յղացքներու մէջէն կուգայ, կը կապուի կրկնակ շարժումի մը. ստեղծել առարկայի մէկ արձագանգը՝ տողով, բայց նաեւ գրել անոր ջնջումը: Այլ խօսքով՝ «իրականութեան կորուստը» կը դառնայ բանաստեղծութեան գիւտը:

«Բանաստեղծական իրականութեան» այս շրջումը, իր ծայրագոյն սահմաններուն վրայ, կը կազմէ ժամանակակից ֆրանսականին հիմնական եզրերէն մէկը: Այնպէս կը թուի, որ բանաստեղծութիւնը ծառայելէ վերջ իրմէ անդին գտնուող այլազան նպատակներու — իմաստներու — կ'անկախանայ, կ'անջատուի նոյնիսկ «իմաստէն»: Կը հասկցուի ինչու «խաղ» նկատուող արարք մը՝ բանաստեղծներու համար վտանգաւոր փորձի մը կը վերածուի:

Գրելը կ'որոշադրուի այլեւս իբրեւ խնդրականացման ու հարցադրումի ձեւ մը:

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ

«ՔԱԹՐԱ»Ի ՏԵՏՐԱԿՆԵՐԸ

Գրեց՝

Ժ. ՄԻՐԻՃԵԱՆ

Հայ Արուեստի Զարգացման Միութիւնը կամ՝ աւելի ծանօթ անունով Ք ա թ ր ա իր գործունէութեան հիմնական դաշտը պահելով հանդերձ Կիմէ և ,պարբերաբար, այլուր սարքուած նուագահանդէսներն ու երաժշտական Ուրբաթները, 1973էն ցայսօր չորս յաջորդական գեղատիպ «տետրակ»ներու լոյս ընծայումով, գրական մարզէ ներս եւս արահետ մը կը բանայ: Գրիգոր Համբարձումեան՝ մղիչ ոգին Քաթրայի եռուն շարժումին, ապահովաբար կը ձգտի գրասէր հասարակութեան ներկայացնել գրիչներ, որոնք Պոլէն Փարիզ եւ դեռ այլ վայրեր, հայ գրականութեան հարուստ անդաստանէն ներս լայն ակօսներ բացած են ի խնդիր բեղուն հասկերու ծլարձակման:

Պոլսահայ գրական շարժումը, յատկապէս յետ-պատերազմեան շրջանէն ըսկըսեալ, յաջորդական հոլովոյթներ արձանագրեց: Քերթողութեան ոլորտը նոր կաղապարներ ընդգրկեց, իսկ խորքը՝ արտայայտիչը դարձաւ հաւաքական ձըգտումներու: Այս ճամբով աստիճանաբար արմատ ձգեց եւ ծաղկեցաւ այսպէս կոչուած ազատ բանաստեղծութիւնը՝ իրապաշտ եւ, նոյնիսկ, գերիրապաշտ հակումներով: Պատկերներն ու լեզուն պարզունակ նկարագիր ստացան եւ իրենց կոչումն եղաւ պարզաբանութիւնն ու պատկերացումը առօրեայ մտասեւեռումներու՝ կեանքին թէ՛ բարդ, թէ՛ պարզ այլազան երեսներուն հայող սուզումներով, դատումներով եւ խորհրդածութիւններով: Արեւմուտքի մէջ Ժաք Փրէվէր այս իմաստով եւ ուղղութեամբ արդէն հարթած էր ճամբան, երբ պոլսահայ բանաստեղծներ, ինչպէս Զահրատ, Զարեհ Խրախունի, Հայկազուն Գալուստեան, Օննիկ Ցէր–

●►

ռեան եւ դեռ ուրիշներ, Ֆրանսացի քերթողին գրական ուղղութեան հետեւելով՝ նախասիրութեան կարգով բանաստեղծութիւնը վերածեցին առաւելաբար խօսքի, մերժելով անոր երգի բնոյթը:

Այսպէս է, որ այս դպրոցին հետեւողներէն ոմանք պատկերները վերածեցին «գործողութիւններու»՝ զարգացող, ընդլայնող հոլովոյթով: Բառերը դարձան «ճշգրիտ», անփոխարինելի իրենց իմաստով: Արուեստը մերկացաւ, այսինքն՝ զերծ մնաց զարդարանքներէ՝ առաւելաբար ածականներու դէմ չպրտումով: Եւ որպէսզի հասնէին իրենց նպատակէին՝ անոնք հեռու մնացին քերթողութեան դասական, ըսենք ընկալեալ ձեւերէն, ինչպէս օրինակ յանգերու գործածութեան պարտադրանքէն նոյնիսկ լեզուական, քերականական տարրական կանոններէ (կէտերու, վերջակէտերու գործածութիւն), քանի իրենց դատումով դասական ձեւի պարտադրութիւնը կը ստիպէ փոխել բառեր, զանոնք ենթարկել նոր դասաւո – րումներու:

Զարեհ Խրախունի առիթով մը կը ճշդէր, թէ քերթողութիւնը արտայայտիչը պէտք է դառնայ բացորոշ ծանօթ իրո – ղութիւններու: Եւ ասիկա այնպիսի ընդհանրական ձեւով մը, որ դուռ բանայ ազատ մեկնաբանութիւններու, մնալով միեւնոյն ատեն այնքան պարզ ու յստակ, որ «չխարխափէ առեղծուածային աղջամուղջի մէջ»:

Այս առանձնայատկութիւնը կը պարզէ անկասկած Զարեհ Խրախունիի «Ստուեր եւ արձագանգ»ը, որ ակնարկի յարող գործ մըն է՝ ազատ չափածոյի ոճով չարահիւսուած:

Հեղինակը հայեւֆրանսական պատմութեան էջերէն վեց-եօթը «դէպքեր» լուսարձակի տակ կը դնէ մղելու համար ընթերցողը յստակ եզրակացութեան մը, այն է, թէ քաղաքական գետնի վրայ Պետութիւնները միայն ու միայն կ'առաջնորդուին իրենց շահերով, ոտնակոխելով մարդկային նուիրական բոլոր սրբութիւններն ու սկզբունքները: «Դէպքեր»ու պատկերացումները՝ հայ եւ ֆրանսացի պատմական դէմքերու հանդիպումներու եւ խօսակցութիւններու ճամբով, խորհրդածութեանց առիթ ստեղծող միջոցներ կը դառնան այս էջերուն մէջ: Ժամանակաշրջանը կ'երկարի 1393էն մինչեւ Համաշխարհային Բ. պատերազմի օրերը: Շարլ Զ. Լուի ԺԴ., Նափոլէոն, Ռէյմոն Փուանքարէ տարիներու տարածքով իրենց դէմ յանդիման կ'ունենան Լեւոն Զ. Իսրայէլ Օրի, Միւրա, Ա. Ահարոնեան. վայրերը կը տեղափոխուին բնականաբար՝ Լուվրէն մինչեւ Էլիզէ, եւ բոլոր պարագաներուն ալ Ֆրանսայի արտաքին քաղաքականութիւնը պարզողները այդ երկրին գլխաւոր դէմքերն ըլլալով՝ օրուան եւ Պետութեան իւրայատուկ շահերուն մեկնաբանները կը դառնան՝ համապատասխան փաստարկութիւններով: Հայ դէմքերը, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, «լռողի դիրք»ին մէջ են՝ զգացական եւ անիրական երազներով ու ակնկալութիւններով խարխափող: Հարկ կա՞յ ճշդելու, թէ մէկ կողմը յաւիտենական շահն է, որ ցայտուն կը դարձնէ իր երեսը, իսկ միւս կողմը մեր ժողովուրդին նոյնքան յաւիտենական միամտութիւնը...

Այսպէս, ուրեմն, «Ստուեր եւ արձագանգ»ը բացորոշ եւ պարզորոշ ճշմար – տութիւն մը կը ցոլացնէ, որ ընդհանրական բնոյթ կրելով կը տարածուի մայրաքաղաքէ մայրաքաղաք:

Տիրական անուն մը նաեւ Զահրատ, որ 26 կարճ այլ խոհուն բանաստեղծութիւններով «Կանաչ հող» ընդհանուր խորագրին տակ անգամ մը եւս կը ներկայանայ ընթերցող հասարակութեան, այս անգամ Գաթրայի տետրակներու շարքով:

Այս անգամ եւս առաւելաբար խոր – հրդածութիւններու «աշխարհ» մըն է մեր աչքին առջեւ պարզուածը: Արդարեւ, բանաստեղծը ձգտումն ունի մտածելու, դատելու, մեկնաբանելու եւ լուսաբա – նելու կեանքին մեծ ու փոքր, յատկանշական կամ առեւեւոյթ անարժէք թուացող ամէն իրադարձութիւն, կեանքի պահ, սրտի տրոփ կամ եռք: Դատումներն ու խորհրդածութիւնները սակայն չեն կա – տարուիր «փիլիսոփայութեան»ի սէր, քանի անոնք մեկնակէտ ունին էութեան մը փնտռտուքը՝ զայն դիմագծելու ակներեւ միտումով: Վերջին հաշուով բանաստեղծը իր էութեան փնտռտուքն է, որ կը կատարէ տեսնելով ու հաստատելով անոր՝ այդ էութեան թէ՛ կարեւորութիւնը, այսինքն՝ էական արժէքը՝

–Քանի որ մենք գետ եղեր ենք –խօսեր –
Թէ ծովն ու լիճը ոռոգելն է պէտք
Այդ մենք կ'ոռոգենք

թէ՛ կեանքին ունայնութիւնը՝

Շունչ ու անզօր կը խառնի
Ծովերն ի վեր հովուն չհասած

Հեւքի, եռքի եւ մեքենականութեան այս արտասովոր աշխարհին մէջ «Ես»ը, այսինքն ներկայ պարագային բանաստեղծին «ներքին մարդը» ինքնապահպանման մասին կը խոկայ՝ կեանքի յորձանուտին մէջ իր արժանիքը եւ գոյութեան կարե – լիութիւնները ճշդելով եւ սահմանելով: Սկեպտիք կեցուածք մը անկասկած: Բայց նաեւ լաւատեսութեան նշոյլ մը: Կեանքը այնպէս, ինչպէս կը պատկերանայ բանաստեղծին առջեւ: Ահա հիմնա – կան գիծերը Զահրատի բանաստեղծա – կան նկարագիրին: Ու ասիկա կ'ուրուագծուի դատումով, խոկումով եւ կշռոյթով՝ կեանքի թելադրութեան իսկ համ – գամանքով, պարտադրանքով:

Պոլսահայ յետ – պատերազմեան գրական շարժումին մէջ արձակագիրներն եւս նոր ուղղութիւններու հետամուտ եղան: Մասնաւորաբար 50ական թուականներէն սկսեալ դէպի իրապաշտ կեցուածքի մը հակումը ակներեւ դարձաւ: Զանազան սեռերու մէջ՝ Նորավէպ, ակնարկ եւայլն, Վարուժան Աճէմեան, Մկրտիչ Հաճեան, Ռոպէր Հատտէճեան, Սոնա Տէր-Մար – գարեան, Ատրինէ Տատրեան եւ քանի մը այլ անուններ արձակը ձերբազատեցին շողշողուն պաճուճանքներէ եւ, խորքի ու բովանդակութեան շեշտաւորումով կեանքի առօրեային մօտեցան՝ ընդհան – րապէս իրերու եւ մարդոց հակադրու – թեամբ, ընկերային եւ իմաստասիրական խուզարկումներով:

Ռոպէր Հատտէճեան, որ տարիներէ ի վեր ձեռնհասութեամբ կը վարէ «Մարմարա» օրաթերթի խմբագրապետի պաշտօնը՝ հաստատելով նաեւ գրական բա – ժին մը թերթին մէջ, մտաւոր հետա – քրքրութիւններու եւ աշխատանքներու կողքին ակօս մըն ալ բացած է գրական հանդէսէ ներս: Պատմուածքներու առըն – թեր երկու թատերախաղեր տեղ կը գրաւեն իր գործերու շարքին, «Կիրակնօրեայ հաշուեփակ»ը Գաթրայի տետրակներէն մէկը կը գրաւէ: Թատերախաղը, որ այր եւ կնոջ երկխօսութեամբ կը ծաւալի՝ իր ընթացքին մէջ կ'առնէ ամոլի մը «հոգեփոխութեան» բնական հոլովոյթը:

Այր եւ կնոջ հոգեխառնութիւններու «բախում» մըն է պատկերուած, քանի տասնամեայ ամուսնական կեանք մը առաջին օրերու սէրը փոփոխութեան են – թարկած է: Կնոջական յատկանիշ է, անկասկած, ակնկալել, որ ամուսինը միշտ մնայ առաջին օրերու սիրահարը՝ հա – մապատասխան գուրգուրանքի արտայայ – տութիւններով եւ փաղաքշանքներով:

«Սիրային սէրը», կնոջ վկայութեամբ դարձած է «ազգականական սէր», որ օր մը իր կարգին պիտի վերածուի «ընկերական» ապա՝ «բարեկամական» գուրգուրանքի:

Ուրեմն փշրուած երազ, թերեւս անկարելի բաղձանք, պատրանաթափ իղձ...

Ցամենայն դէպս մերկ ու անզարդ երկխօսութեամբ մը իրականութեան մը հանգոյցը կը քակուի աստիճանաբար՝ յանգելու համար կրկին նոյն գոյավիճակին, այս անգամ քիչ մը պատրանքով եւ քիչ մըն ալ իրատեսութեամբ պարուրուած:

Ռ. Հատտէճեան խուզարկու աչքով մերկացուցած է իրողութիւն մը, որ, ապահովաբար, ընթացիկ երեւոյթ է:

Գաթրայի տետրակներէն վերջինը՝ «Դաշտանկար»ը ընդհանուր խորագրին տակ, ընտիր ծաղկաքաղն է Բիւզանդ Թոփալեանի բանաստեղծական հատորներէն ոմանց:

Բիւզանդ Թոփալեան, որ ստուերներու, գոյներու եւ գիծերու խայտաբղէտ խա – ղով հաւասարակշռուած, չափաւորեալ գրական պատկերներ ստեղծեց իր էջերուն մէջ՝ ներշնչումներու ակնաղբիւր ունեցաւ մարդկային հոգին: Արդի մարդուն զգայնութիւններն ու խոկումները, դարաշր – ջանի մը մէջ, ուր շարժումն ու նիւթը դերզօր իրականութիւններ դարձած են, պատկերալից ձեւով արտայայտութիւնը գտան բանաստեղծին գրչին շնորհիւ:

Միեւնոյն ատեն բիւրեղային զգայու – թիւններու հրավառութիւն մը, անկաս – կած, կը նշմարուի անոր բանաստեղծա – կան տողերուն մէջ: Ան կարծես կարօտն ունեցաւ միշտ լոյսի, անոր բիւրեղ խորհուրդին, քանի ըմբռնեց, թէ կեանքն ի վերջոյ լոյսի եւ շողի, ցոլքի եւ ճաճանչի աղբիւր մըն է արուեստագէտին համար: Այսպէս է, որ յաճախ այգահանդէսներ սարքեց: Յիշեցէք բանաստեղծին քեր – թուածներու հատորներուն խորագիրնե – րը, հաստատելու համար ըսուածը.— Այ – գահանդէս, Արեւագալ, Համայնական սէր, Հրախաղութիւն, Լուսածնունդ եւ – այլն:

Կը հետեւի ուրեմն, թէ բանաստեղծը ինքզինք յանձնեց զգայնութիւններու խաղին, ինչպէս թիթեռը՝ լոյսի ցոլքին: Ասկէ նաեւ լաւատեսութեան երակը անոր տողերուն մէջ: Սակայն, որքան ալ տարօրինակ թուի ոմանց համար, լոյսի խաղին յանձնուողը մելամաղձիկ նկարագիր մը ի յայտ կը բերէ: Այսպէս է, ահա, որ լաւատեսութեան ետին, անոր փոնին վրայ կը նշմարուի տխրութիւնը, թախիծը բանաստեղծին:

Բայց ամէնէն աւելի պէտք է ընդգծել անոր լեզուին գեղեցկութիւնը (ի դէպ, երկար ժամանակ Փարիզի գրական հայերէնը բացառիկ շքեղութիւն մը ունեցաւ), լեզու մը, որ գեղեցկահիւս կառոյցով, ընտրեալ բառերու նրբահիւս յարդարանքով, առանց սակայն գրքունակ ըլլալու, պատշաճեցաւ բանաստեղծին ներքին ըղձումին, զայն դարձնելով արտայայտութեան այլապէս ինքնատիպ եւ ակնապիշ հիւսք մը:

Բանաստեղծ Կարիկ Պասմաճեան, որ կազմած է ծաղկաքաղը, «Դէպի ներքին աղբիւրներ ու դէպի լոյսը ներքին» խորագիրին տակ բանաստեղծ-արուեստագէտին բնորոշումն է կատարած՝ մտապատկեր ունենալով Բ. Թոփալեանը:

Կարճ, այլապէս բնորոշիչ տողեր են արձանագրուած իբրեւ նախամուտ «Դաշտանկար»ին:

ԺԻՐԱՅՐ ՄԻՐԻՃԵԱՆ

ՄԱԼՐՕ

ՄԱՀ ՄԸ, ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ ՄԸ

Գրեց՝ ԱՐՓԻԿ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

— Ի՞նչ բանի կը ծառայէ, Սոկրատ, քնար նուագել սորվիլդ, քանի որ պիտի մեռնիս:

— Քնար նուագելու, մեռնելէ առաջ:

Ահաւասիկ մահ մը, որ եկաւ փաստելու թէ միայն հայկական մտայնութեան մը արդիւնք չէ՝ կորսնցնել արժէքներու չափանիշը մտաւորականի մը կորուստին առթիւ:

Անհատի պաշտամունքի բոլոր մրցա – նիշները կոտրուեցան: Եթէ հայկական նեղ հորիզոնը արդարանալի պատճառներ (սփիւռքի մը, այսինքն՝ արեւմտահայութեան նահանջը, հայրենիքի մը ջանքը ամէն առիթ օգտագործելու ի խնդիր ազգ. մշակոյթի պանծացման) ունի մտաւո – րականի մը կորուստը «անդարմանելի» կամ ընդհանրացած սխալ բանաձեւումով՝ «անփոխարինելի» նկատելու, առնուազն զարմանալի է տեսնել որ նոյն ախտէն կը տառապի ազգ մը, Պետութիւն մը, որ ո՛չ մեր հոգերն ունի, ոչ ալ մեր տագնապը:

Շաբթուան մը երկայնքին, Մալրոյի մահը պատճառ եղաւ, որ քարթէզեան Ֆրանսան, ախոյեան քննադատական ո – գիի, պարպուի, յանկարծ, երկուքէն:

Մաս-մետիաներու թամ-թամը այս մահը վերածեց լուացքի ցուցանիշի մը տարածման, պետական մեծարանքի արարողութեան հրաւէրը դարձաւ՝ ցոյցի մը զօրակոչ: Ոչ ոք խուսափեցաւ անվայել ինքնացուցադրութենէ, անպատշաճ աղ – մկարարութենէ: Ու արդարօրէն, կարելի է խորհիլ թէ մարդը հարկ եղածին չափ մեծ էր, որպէսզի անհրաժեշտ չըլլար զինքը այսքան պզտիկցնել: Լրագրական անպարարութիւն մը խորագրել կուտար գրական Ֆիկառօ-ին՝ Մալրօ, ֆրանսացի մեծագոյն գրագէտը, առանց իսկ չակերտի: Հարկ էր այս «ահաւորութեան» լուսաբանութիւնը փնտռել ու տեսնել թէ յօդուածին անտիպ տողերուն մէջ, Մօրիաք ըսած էր, տարիներ առաջ.– Մալրօ, ֆրանսացի մեծագոյն ողջ գրագէտը»...:

Կաղնի մը տապալեցաւ, անկասկած: Մարդ մը, որ իր դրոշմը դրած էր դարուս վրայ ինչպէս դարը՝ իր վրայ: Դարձաւ առասպել մը ու նման առասպելի մը՝ հրապուրեց ու շլացուց: Արտակարգ իմացականութեան տէր, անսահման զարգացման աղբիւր, բացառիկ յիշողութեամբ օժտուած, յոյն դասականներու եւ չին իմաստուններու մեղսակցութեամբ, գտաւ միշտ յաջող բանաձեւումները, որոնք կը տպաւորեն: Զինքը լսողը, զինքը կարդացողը, գուցէ քիչ ետք ոչինչ յիշէր, բայց կ'ունենար այն զգացումը թէ ինք ալ զարգացաւ: Բայց միտք մը բոլոր քաղաքակրթութեանց առջեւ, զարկաւ բոլոր դռները, դրաւ բոլոր հարցումները, չգտաւ միշտ պատասխանները: Գիտէր սակայն թէ հարցումը պատասխանէն կարեւոր է: Մօտեցաւ գերիպաշտութեան բայց չեղաւ գերիրապաշտ, մօտեցաւ համայնավարութեան բայց համայնավար չեղաւ ու յանկարծ դարձաւ կօլիստ յաջողելով սակայն Իւ – Տէ – Էօ չըլլալ: Եղաւ պաշտօնական մտաւորական, բայց չեղաւ ակադեմական, մոռցան նոյնիսկ Նոպել մրցանակը տալ իրեն...: Ուրիշի մը պարագային այս բոլորը կրնային պատեհապաշտութիւն նըկատուիլ, իր պարագային սակայն դարձան՝ հաւատարմութիւն ինքն իրեն հանդէպ: Ճիշդ է որ չխուսափեցաւ յանձնառութիւններէ, բարոյական թէ ֆիզիքական, մինչեւ Պանկլա-Տէշ, ուր ուզեց կամաւոր երթալ, եօթանասունի սեմին: Վերջին ճիգ մը «պատնէշին վրայ» մեռնելու: Արդարեւ, պահուըտուքի պէս, խաղաց մահուան հետ, բայց ան զինքը հարուածեց ուրիշներու միջոցաւ՝ սիրուած կիներ, անփոխարինելի զաւակներ: Ինք մնաց, հանդիսատես ու վկայ, երբեմն նաեւ դերակատար, մահամերձ քաղաքակրթութեան մը:

Սպանիայէն դիմադրական ճակատ Յոյսը բերաւ յուսահատ մարդկութեան մը: Ակրոպոլի բարձրունքէն պատգամ կարդաց Ֆրանսացի երիտասարդութեան: Միջա – կութեան դարաշրջանի մը մէջ, ողբաց անժառանգ մեծերու մահը՝ Մաօ, Տը Կօլ:

Վերջապէս, ի՛ր մահն ալ եկաւ: Եկաւ զինքը գտնելու հիւանդանոցի մը անկիւնը ու իր կեանքն ալ վերածելու՝ ճակատագրի:

Imprimé sur les Presses du Journal «HARATCH» 83 rue d'Hauteville, 75010 Paris
Commission Paritaire : N° 55935